

Mehmed Fahreddin Efendi ve Fetvaları Işığında

BAYBURT'TA TOPLUMSAL HAYATA DAİR İZLER

Dr. Gazi ÖZDEMİR

© Copyright 2020

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kâğıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-625-770-790-9

Kitap Adı

Bayburt'ta Toplumsal Hayata Dair İzler

Yazar

Gazi ÖZDEMİR

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Vadi Matbaacılık

Bisac Code

HIS000000

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

Gazi ÖZDEMİR

2001’de Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi’ni bitirdi. Milli Eğitim Bakanlığı’nda öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Aynı zamanda Yüksek Lisans ve doktorasını Selçuk Üniversitesi’nde tamamladı. Bayburt Üniversitesi’nde akademik çalışma hayatına başladı. Halen Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü’nde Osmanlı Belgeleri, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Teşkilat Tarihi, Tarih Metodolojisi ve Bilişim Teknolojileri derslerini vermektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İlgın Kazası Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1750-1850); Bayburt Ulu Camii (Cami-i Kebir)’nin 18. Yüzyılda İnsan Kaynakları Yönetimi; Bir Hilal Uğruna /Şehit ve Gazileri ile Bayburt; Zirveye Doğru; Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi; Bayburt Üniversitesi Öğrencilerinin Osmanlı Türkçesi Algıları; Akçaabat Kazası Köylerinde Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Camiler (18. Yüzyıl), Bir Tescil İki Şahsiyet (Bey Böyrek ve Abdulvehhab Gazi); Bayburt Şehri Kültürel Turizm Alanlarından Osmanlı Dönemi Ferruhşad Bey Tesis, Hurufat Defterlerine Göre İlgın Kazası, XVIII. Yüzyıl Akçaabat Kaza Merkezi Yaygın Eğitim Kurumları; Erzurum ve İlgın’daki Lala Mustafa Paşa’nın Sosyal Kurumlarının Karşılaştırması; Zoteroprogramı “Citation Style Language” Uygulaması: Chicago Fullnote Kaynak Gösterme Biçiminin Bayburt Örneğinde Türkçe’ye Uyarlanması isimleriyle yayınlanmış akademik çalışmaları bulunmaktadır. Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti alanında akademik çalışmalar yapmaktadır.

ÖN SÖZ

İnsanların inançları, kendi hayatlarının düzenlenmesinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Elbette bunda inanca yüklediğiniz anlamın da etkisi büyüktür. İnsanlık tarihi içinde inanç ile ilgili gelgitler yaşayan toplumlar oldu. Ancak inancın kötüye kullanımı dışında evrensel değerlere sahip çıkan bir dine inanıyorsanız, o zaman insani özelliklerinizle ön plana çıkıyorsunuz. Aksi durum söz konusu olduğunda paylaşmaktan hoşlanmayan bireye, çocuğunu kışın ortasında konteynırlara terk eden kadına, ailesine ölümü layık gören erkeğe ya da anne ve babasını kendisi için yük gören bir insana dönüşüyorsunuz.

İslam'ın yeryüzüne geliş amacı; insanı ve toplumu imana, paylaşma, sevgiye, hakka, sabra, adalete ve ilme davet etmektir. Ancak Müslüman birey ve toplumlar İslam'ı doğru anlayıp yaşamadıkları müddetçe, kulaktan dolma bilgilerle, daha çok uçurumların kenarlarında gezmeye mahkûm olacaklardır. O halde Müslüman için İslam'ı araştırmak, okumak, anlamak ve yaşamak temel ilke olmalıdır. Ters durumda bilime, tekniğe ve bilgiye bu kadar kolay ve hızlı ulaşıldığı bir zamanda vakti doğru kullanmama, her duyulan sözün doğru olduğunu kabul etme insanın hem kendisi için hem de çevresi için onarılmaz yaralar açılmasının sebebi olacaktır.

Tarih, insanların bu hatalara düşmelerini önleyebilmek için hizmet veren bilim dallarından biridir. Geçmişteki bilgiyi, yaşamışlıkları, acıları, başarıları, insana ait olan değerleri ve sistem sorunlarını bazen olduğu gibi bazen de sentez ve analiz ederek bugüne taşımaktadır. Tozlu raflar arasında insanlığın sorularına ve sorunlarına her daim çözüm aramaktadır. Elde edilen çözüm-

ler, insanı ve toplumları anlamak, geleceği imar etmek ve tehlikelere karşı tedbirler almak için ciddi katkılar sağlamaktadır.

Bugünün sorunlarının benzerleri geçmişte farklı biçimlerde yaşandı. Bu sorunlarla insanlığın başa çıkış mücadelesi, yapıp ettikleri insanlığın ortak hafızasında araştırmacıları beklemektedir. Bu yönden geçmişin bilimsel yöntemlerle araştırılması ve ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Yakından uzağa ilkesiyle araştırma yapmak, yani tarihi tersten okumak pek çok yaşananın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Osmanlı'nın kurumlarıyla medeniyetiyle ve gündelik hayatıyla tanınması ve anlaşılması, günümüzdeki birçok problemin doğru tanımlanmasına imkân tanıyacak, daha hızlı ve daha çözüm odaklı yaklaşım üretilmesine olanak sağlayacaktır. Bayburt'ta Toplumsal Hayata Dair İzler isimli kitapla da bu yolda küçük bir katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu kitapta hayatın içinde var olan ve bir asır önce yaşamış olan hadiselerden hareketle Osmanlı toplumu mikro ölçekte irdelendi. Kitap, Bayburt'ta görev yapmış olan Mehmed Fahreddin Efendi'nin fetva defterinden hareketle tasarlandı ve yazıldı. Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde müftülük ve müftülük kurumunun tarihi seyri, ikinci bölümünde Mehmed Fahreddin Efendi'nin Bayburt Müftüsü olana kadar geçen süreçteki hayatı, üçüncü bölümünde ise Bayburt'taki aile yaşantısı, ekonomik ilişkiler ve hak ihlalleri ilgili toplumsal hayata dair izler üzerinde duruldu.

Çalışma süresince akademik anlamda fikirleriyle ve okumalarıyla destek veren Esat Aktaş'a, Arapça metinlerin ve fıkhi meselelerin değerlendirilmesinde katkı sağlayan Lütfi Özbey'e, kitabı dil ve anlatım yönünden tashihini gerçekleştiren Ferdi Güzel'e; Milli Kütüphane, İslam Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Bayburt Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına ve akademik çalışmalar süresince fedakârlık gösteren aileme teşekkürlerimi sunarım.

Gazi ÖZDEMİR
Bayburt, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Sorusu	3
Alanyazı ve Araştırmanın Önemi	3
Yöntem.....	6
Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	8

BÖLÜM 1

MÜFTÜ VE MÜFTÜLÜK KURUMU

1.1. Müftü ve Müftülük.....	11
1.2. Fetva.....	20

BÖLÜM 2

MÜFTÜ MEHMED FAHREDDİN EFENDİ

2.1. Ailesi	29
2.2. Eğitim Hayatı	30
2.3. Memuriyet Hayatı	32
2.4. Müftü Seçilmesi ve Atanması	32

BÖLÜM 3

BAYBURT'TA TOPLUMSAL HAYATA DAİR İZLER

3.1. Fetava Defteri ve Özellikleri.....	38
3.2. Fetava Defterinin Genel Betimsel Analizleri.....	40
3.2.1. Yerleşim Türüne Göre Dağılım.....	40
3.2.2. Başvuru Gruplarına Göre Dağılım.....	43
3.2.3. Fetvaların Zamana Göre Dağılımı.....	43
3.2.4. Fetvaların Müracaat Kategorilerine Göre Dağılımı..	45
3.3. Fetava Defteri Kategorik Betimsel ve İçerik Analizleri .	46
3.3.1. Aile.....	46
3.3.1.1. Nişan, Nikâh ve Aile Hayatı	47
3.3.1.2. Talak ve Evliliğin Sona Ermesi (Müfârekât/Boşanma).....	52
3.3.1.3. Miras.....	57
3.3.1.4. Diğer.....	63
3.3.2. Ekonomi.....	64
3.3.2.1. Satış	66
3.3.2.2. Sözleşme.....	69
3.3.2.3. Tazminat	75
3.3.2.4. Alacaklı-Borçlu İlişkisi.....	81
3.3.2.5. Ekonomik Faaliyetlerde Baba-Oğul İlişkisi ..	83
3.3.3. Hak İhlalleri.....	84
3.3.3.1. Tarla Gasbı.....	85
3.3.3.2. Ürün ve Mal Gaspları	91
3.3.3.3. Menzil ve Hane Gasbı	92
3.3.3.4. Arazi İhlali ve Gasbı.....	94
3.3.3.5. Hak Gasbı	95

3.3.3.6. Hayvan Gasbı	95
3.3.3.7. Diğer	96
3.3.4. Kurumsal Görevler	97
3.3.4.1. Atama ve Görevlendirme.....	98
3.3.4.2. Dini Günlerin Tespiti	99
SONUÇ.....	101
EKLER.....	115
KAYNAKLAR	149
İNDEKS	157

KAYNAKLAR

- İSAM Kütüphanesi, Ulema Sicil Dosyaları Veri Tabanı: 0841/02 Meşihat Arşivi, *SAİD*: 87/4.
- Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz B/696 <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/323427?SearchType=1>.
- Acar, H. İbrahim, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000, Cilt 21, ss. 466-71.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-i Adliye*, İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye, 1884.
- Akarsu, Murat, “İlk Dönem İslam Tarihinde Yargının Kurumsallaşmasında Dört Halifenin Rolü”, *Eskiye*, Sayı 37, (2018), s. 57-79.
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: “Celali İsyanları”*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Akgündüz, Ahmet, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Müruruzaman”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1988), s. 43-90.
- Akgündüz, Murat, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlık”, *HC Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, Türkler*, Cilt 9, (2002).
- Akıncı, Adem, “Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 9, (2005), s. 7-24.
- Aköz, Alaaddin, “Karamanoğlu II. İbrahim Beyin Osmanlı Sultanı II. Murad’a Vermiş Olduğu Ahidnâme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 18, (2005), s. 159-78.
- Aktan, Hamza, “Damân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1993, Cilt 8, ss. 450-53.
- , “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005, Cilt 30, ss. 143-45.

- Aktaş, Esat, “Bayburt Kaymakamı Yusuf Ziya Bey’in Esaret Yılları ve Türkistan’daki Faaliyetleri”, *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 263-81.
- Aktaş, Yasemin, “XI.-XV. Yüzyıllar Arasında Bayburt (Doğu ve Batı Kaynaklarındaki Nakillerine Göre)”, *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem, M. Yasin Taşkesenlioğlu, Esat Aktaş, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 11-27.
- Akten Çürük, Suna, “İslam Ekonomisinde Ticaret, İş ve Ortaklık Usulleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25, (2017), s. 165-81.
- Akyıldız, Ali, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 50, Sayı 50, (2017), s. 219-42.
- , *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- , *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996.
- Arı, Abdüsselam, *İslâm Miras Hukuku*, 2. bs., İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2019.
- Aslan, Naci, “İslam-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 227-222.
- Atar, Abdulkadir, “XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı’da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (2017), s. 62-86.
- Atar, Fahrettin, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, Cilt 12, s. .
- , *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, 5. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- , *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, 2. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017.
- Atılgan, Osman, *“Cumhuriyet Dönemi” Bayburt Bibliyografyası*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2012.
- Ayar, Talip, *Osmanlı Devletinde Fetvâ Eminliği (1826-1922)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2004.
- Aybakan, Bilal, “Mebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003, Cilt 28, ss. 212-14.
- Aydın, Mehmet Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Basım, 2001.
- Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, (çev. Dost Körpe), İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003.
- Baltacı, Ali, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (2019), s. 426-38.
- Bayındır, Servet, *Fikhî ve İktisadi Açından İslamî Finans : Para ve Sermaye Piyasaları*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.

- Berkî, Ali Himmet, “Osmanlı Şeriatinde Kaza Tarihi ve İfta Müessesesi”, *Selâmet*, Cilt 1, Sayı 4, (1962), s. 9, 15.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- , *Hukukî İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- “Birinci Kısım”, *İlmîyye Salnâmesi*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 57-301.
- By Lord Warkworth, *Notes From A Diary Asiatic Turkey*, London: E. Arnold, 1898.
- Calder, Norman, “İbn Abidin’in Ukudü Resmi’l-Müfti Adlı Risalesi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, çev. Şenol Saylan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 63-84.
- Ceride-i İlmîyye, “Fetvahânenin Hey’et-i İftâiyyesi Hakkında Nizammâme”, *Ceride-i İlmîyye*, Cilt 1, Sayı 4, (1914), s. 147-94.
- , “İ’tâ Edilecek Fetvaların Sicil-i İftâya Kaydına Dair”, *Ceride-i İlmîyye*, Cilt 3, Sayı 26, (1916), s. 625-72.
- Çağatay, Neşet, “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”, *Belleten-Türk Tarih Kurumu*, Cilt LI, Sayı 200, (1987), s. 625-49.
- Çeker, Orhan, “İfta ve Bir Fetva Defteri Örneği”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, (1996), s. .
- Çiğdem, Süleyman, Haldun Özkan, Hüseyin Yurttaş, *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Bayburt*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Dayı, Özkan, “Kitâb-ı Diyârbekriyye’de Bayburt”, *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem, M. Yasin Taşkesenlioğlu, Esat Aktaş, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 27-38.
- Demirtaş, H. Necati, *Fetvâları ile Şeyhülislam Ebüssu’ud Efendi*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2017.
- Düstür, Tertib-i Sâni*, Dersaa’det: Matbaa-i Amire, 1332.
- Düzenli, Pehlül, “Osmanlı Fetvâ Kaynaklarının Oluşumunda Babertî’nin Yeri ve Önemi”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, ed. Selçuk Çoşkun, Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 451-62.
- , “Osmanlı Fetvâ Mecmuaları Işığında İstanbul’da Gayr-ı Müslimlerin Problemleri”, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamasi: İstanbul Tecrübesi*, ed. Mehmet Fatih Arslan, Muhammed Veyssel Bilici, İstanbul: Pelikan Basım, 2010, s. 203-30.
- Ekin, Ümit, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakliye Hayvanlarının Bakımı ve Masrafları”, *Kebikeç*, Sayı 17, (2004), s. 327-34.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008.
- Eraslan, Sadık, *Meşihat-i İslâmîyye ve Ceride-i İlmîyye-Osmanlılar’da Fetva Makamı ve Yayın Organı*, 2. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

- Ergin, Hayri, 18. yy. *Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetül-Fetava) Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Erkan, Mehmet Emin, *İlaveli Mecmua-i Cedide'de Feraiz ile İlgili Fetvaların Tahlili*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019.
- Eroğlu, Selahaddin, "Talâk Hakkında Kur'an-ı Kerim'in Genel Tutumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, (1987), s. 159-67.
- Ertan, Veli, "Meşihat-ı İslâmiye ve İlmiye Sınıfı", *İslam Düşüncesi*, Cilt 2, Sayı 8, (1969), s. 513-27.
- Fedayi, Cemal, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 6, ss. 447-52.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 6, ss. 453-69.
- Gedikli, Fethi, "Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 201-26.
- Gerber, Haim, "Hukuk Sisteminde Fetva", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 243-80.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- Göktaş, Serdar, "Askeri Belgeler Işığında Bayburt'un Kurtuluş Gününe Dair Bazı Tespitler", *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem, M. Yasin Taşkesenlioğlu, Esat Aktaş, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 283-93.
- , *Cumhuriyet Döneminde Bayburt (1923-1950)*, Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Günay, Hacı Mehmet, "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: T.D.V. Yayınevi, 2007, Cilt 33, ss. 303-4.
- Halim Sabit, "İctihâd ve İcmâ'", *İslâm Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 25, (1330), s. 596-99.
- Heyd, Uriel, "Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. .
- Hoca Saadeddin, *Tacü'l-Tevarih*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1862.
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu, 1300–1650*, (çev. Şiar Yalçın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- İlmiye Salnâmesi*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye: Matbaa-i Âmire, 1334.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- , "Osmanlı Hukukuna Giriş : Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 02, (1958), s. 102-26.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (ed. Donald Quataert, Halil İnalçık, çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.

- , “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, (çev. Mehmet Özden, Fahri Unan), Sayı 11, (1990), s. 30-41.
- , “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet.”, *İslâmiyât*, Ankara, 2018, 135-42.
- İnanır, Ahmet, “16. ve 18. Asırlarda Osmanlı Fetva Literatüründe Mudârebe Ortaklığı”, *Eskiye*, Sayı 40, (2020), s. 37-72.
- İnbaşı, Mehmet, “Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, Cilt 10, Sayı 2, (2007), s. 88-117.
- , “Sultan I. Murad’ın Evrenos Bey’e Mektubu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, (2001), s. 225-36.
- İpşirli, Mehmet, “Dersiam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1994, Cilt 9, ss. 185-86.
- , “Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 149-66.
- , “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010, Cilt 39, ss. 91-96.
- İsmail Hâmi Danişmend, “Fetva Mecmualarına Göre İslam Fıkhnın Millî Kıymeti”, *Türkoloji Bahisleri* (23 Şubat 1942), blm. 2 (erişim tarihi: 16.12.2020), <https://core.ac.uk/download/pdf/38320262.pdf>.
- , *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Kara, Ahmet Sinan, *Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Karaçam, Büşra, *XVIII. Yüzyıl Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı’da Aile Hukuku*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kâtip Çelebi, *Takvîmü’l-Tevârih*, (thk. 1674?-1745 İbrahim Müteferrika), Kostantiniya [İstanbul] : İbrahim Müteferrika, 1146.
- Kaya, Süleyman, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, (2017), s. 79-125.
- Kaydu, Ekrem, “Osmanlı Devletinde Şeyhulislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, (1977), s. 201-10.
- Keçeci Kurt, Songül, “Fetvalar Işığında 19. Yüzyılda Amasya”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Fatih Köksal, Cavit Güzel, Gürkan Cevger, Ankara: KIBATEK Yayınları, 2017, Cilt 1, s. 295-309.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Osmanlı Devleti’nde Kanun-Fetva İlişkisi ve Örfi Fetva Kavramı”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 111-48.
- , “Resposnanın (Yahudi Fetvaları) Osmanlı Hukukundaki Yeri”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 281-99.
- Kılıç, Muharrem, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvâ-yı Ali Efendi Örnelemi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, (2009), s. 63-82.

- Kıral, Bilgen, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, 2020, 20.
- Kıvrım, İsmail, “17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrîk)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, (2011), s. 371-99.
- Kisbet, Mustafa, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2015.
- Kramers, J.H., “Şeyh-ül-İslâm”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, Cilt 11, ss. 485-89.
- Mardin, Ebül’ula, “Fetva”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1948, Cilt 4, ss. 582-84.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1890.
- Midilli, Muharrem, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Hayatında Bir Ferman, Bir Fetva ve Bir Adalet Arayışı Hikâyesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 57, (2019), s. 47-66.
- Miroğlu, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Üçler Matbaası, 1975.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- , *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. bs., Ankara: Cedit Neşriyat, 2010.
- Osman (Bayburtlu), *Tevârih-i Cedîd-i Mir’ât-ı Cihan*, (thk. Nihal Atsız), İstanbul: Küçükaydın Matbaası, 1961.
- Çuluk, Sinan, Yılmaz Karaca, (thk.), “Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları”, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2015.
- Örsten, Seda, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, (2007), s. 29-40.
- Özdemir, Gazi, “Bayburt Kalesi ve XVIII. Yüzyıldaki İnsan Kaynakları Yönetimi”, *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 39-82.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Özen, Şükrü, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, Yunus Uğur, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. .
- , “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 5, (2005), s. 249-378.
- Özevarlı, M. Sait, “Kadir Gecesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001, Cilt 24, ss. 124-25.
- Özger, Yunus, “Temettuat Defterleri Işığında Bayburt Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 24, (2010), s. 193-208.
- , *XIX. Yüzyılda Bayburt: (Sosyo-Ekonomik İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

- , *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Özşafar, Mehmet Emin, Vd., (ed.), *Hadislerle İslâm*, 5. bs., İzmir: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- , (ed.), *Hadislerle İslâm*, 5. bs., İzmir: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- Peçevi, İbrahim, *Tarih-i Peçevî*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866.
- Sarıkoçuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları*, 6. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Savaş, Saim, “Fetvaların Işığında Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler I”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Cilt 6, Sayı 31, (1996), s. 54-58.
- Saydam, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 3. bs., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, (ed. Recep Kibar), İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- Sütcü, Mehmet Arif, “Osmanlı Devleti’nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri”, *Journal Of History School*, Cilt 10, Sayı 32, (2017), s. 459-536.
- Şa’bân, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları; Usûlü’l Fıkh*, 20. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2014.
- Şafak, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Dinin Yargı Üzerinde Etkisi”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 6, ss. 418-25.
- Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Fetva Usulü*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Şimşek, Hasan, Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Hasan Şimşek-Ali Yıldırım)*, 9. bs., Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Şimşirgil, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul: KTB Yayınları, 2008.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 5. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye, Osmanlı Âlimleri*, (ed. Derya Örs, çev. Muhammet Hekimoglu), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tekeli, Hamit, “Regaib Gecesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007, Cilt 34, ss. 535-36.
- “Tevcihat-ı İlmiyye”, *Ceride-i İlmiyye*, Cilt 2, Sayı 21, (1916), s. 417-23.
- Topal, Şevket, “İslam Hukuku Açısından Satış Sözleşmelerinde Mülkiyetin Devrine Yönelik Engeller”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 12-13, (2001), s. 517-38.
- Uyanık, Memet Zeki, “İslam Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 47, (2019), s. 57-88.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

- , *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- Ünal, Halit, “Berat Gecesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, Cilt 5, ss. 475-76.
- Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 6, ss. 110-22.
- Yakut, Esra, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, (2003), s. 33-54.
- , *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Yaman, Ahmet, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Yavuz, Salih Sabri, “Mi’rac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005, Cilt 30, ss. 132-35.
- Yeşilyurt, Temel, Mehmet Taşdelen, “Ahiret İnancının Pratik Yansımaları”, *Keleşim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, (2012), s. 55-68.
- Yıldırım, Yıldırım, “Bayburt ve Çevresinde İaşe Sorunu (1914-1919)”, *İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*, ed. Süleyman Çiğdem, M. Yasin Taşkesenlioğlu, Esat Aktaş, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 165-87.
- Yıldız, Sevgi, “Sosyal Bilimlerde Örneklem Sorunu: Nicel ve Nitel Paradigmalardan Örneklem Kuramına Bütüncül Bir Bakış”, *Kesit Akademi*, Sayı 11, (2017), s. 421-42.
- Yüksel, Mehmet, “Osmanlı Toplum Yapısında Şeyhülislamlık Makamına Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 22, Sayı 3, (2016), s. 3487-3500.